

สำนึกในถิ่นที่อยู่ในชุมชนริมน้ำอัมพวา Sense of Place in Ampawa Waterfront Community

ธนวดี ละม่อม¹ และสุพิชชา โตวิวิชญ์²

Tanawadee Lamom and Supitcha Tovivich

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสำนึกในถิ่นที่อยู่ในของผู้อยู่อาศัยในชุมชนริมน้ำอัมพวาที่ปัจจุบันกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว และการเปลี่ยนแปลงนี้จะส่งผลกระทบต่อสำนึกในถิ่นที่อยู่อย่างไร โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษา ทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ภาพถ่าย ภาพถ่ายทางอากาศ การสำรวจสภาพทางกายภาพ รวมถึงการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการทำแผนที่การรับรู้ขอบเขตชุมชนของผู้อยู่อาศัยในชุมชนมาเกินกว่าครึ่งชีวิตของตน จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอผลการศึกษาโดยการพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า ผู้อยู่อาศัยส่วนใหญ่รับรู้ขอบเขตพื้นที่ชุมชนโดยใช้ปัจจัยที่จับต้องได้ คือ คนรู้จัก สะพาน เขตการปกครอง ร่วมกับปัจจัยที่จับต้องไม่ได้ คือ ความคุ้นเคยในพื้นที่และการดำเนินชีวิตประจำวันในพื้นที่เป็นตัวกำหนดขอบเขต โดยขอบเขตการรับรู้ตามความรู้สึกส่วนใหญ่จะไม่ตรงกับขอบเขตชุมชนที่รัฐกำหนด การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่สำคัญ คือ การตัดถนนและขอย่อยเข้ามาในพื้นที่ตลาดน้ำทำให้มีทางเข้าออกจากชุมชนเพิ่มมากขึ้นและพื้นที่ใช้ชีวิตประจำวันมีขนาดเล็กลง ส่งผลต่อลักษณะสำนึกในถิ่นที่อยู่ในมิติอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่อยู่ในของชุมชนริมน้ำ คือ การรับรู้ขอบเขตชุมชนที่แคบลง และลดโอกาสที่จะจะได้พบปะทางสังคมสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกับคนรู้จักในชีวิตประจำวันผ่านพื้นที่ว่างสาธารณะในชุมชน เช่น ทางเท้าหน้าบ้านน้อยลง ในมิติด้านความรู้สึกผูกพันนั้น การสร้างสถานที่ท่องเที่ยว คือ อุทยาน ร.2 ที่มีการกิจกรรมและการบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ส่งผลต่อความรู้สึกผูกพันต่ออุทยาน ร.2

คำสำคัญ: สำนึกในถิ่นที่อยู่ใน ชุมชนริมน้ำ การรับรู้อัตลักษณ์ชุมชน ความรู้สึกผูกพัน

¹ นักศึกษาปริญญาเอกหลักสูตรสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ

Ph.D. Student in Vernacular Architecture and Built Environment Program, Department of Vernacular Architecture and Built Environment, Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok.

² รองศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ

Associate Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok.

Corresponding author email: bewbastic@gmail.com

ARTICLE HISTORY: Received 16 January 2025, Revised 12 March 2025, Accepted 10 June 2025

Abstract

This research examines the sense of place in the Amphawa waterfront community, which has increasingly transformed into a tourist destination, and investigates how this transformation affects local residents' sense of place. A qualitative research design was employed, incorporating community-related documents, photographs, aerial imagery, and physical surveys. Additional data were collected through in-depth interviews and perception mapping with long-term community residents who have lived in the area for more than half of their lives. The data were analyzed using content analysis, and the findings are presented descriptively. The study reveals that most residents perceive community boundaries through tangible elements such as social acquaintances, bridges, and administrative demarcations, along with intangible factors such as familiarity with the area and daily routines. These emotionally based perceptions often do not align with the official boundaries set by the state. A key physical change—the construction of new roads and alleys leading into the floating market—has created additional entry and exit points, thereby reducing the area available for everyday community life. This transformation affects residents' sense of place, particularly in the dimension of place identity, leading to a perception of a diminished community scope and fewer opportunities for social interaction with familiar acquaintances due to reduced communal public spaces, such as the shrinking sidewalks in front of rowhouses. In terms of emotional attachment, the establishment of King Rama II Memorial Park, with its historical narratives and activities, has contributed to a growing sense of place attachment centered around this newly developed tourist site.

Keywords: *Sense of place, Waterfront community, Place identity perception, Place attachment*

บทนำ

ชุมชนริมน้ำถือเป็นวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันกับแหล่งน้ำ ทำให้เกิดเป็นรูปแบบชุมชนที่มีอัตลักษณ์จากการรวมกลุ่มทางสังคมของคนอาศัยในพื้นที่เดียวกัน โดยมีศาสนสถาน (วัด ศาลเจ้า มัสยิด) เป็นศูนย์กลาง และยังมีตลาด ร้านค้า โรงเรียน และพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ จนเกิดเป็นประเพณี วิถีชีวิต จนกระทั่งระบบเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบการอยู่อาศัยที่มีเรือนบ้าน และหมู่บ้านต่างเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกัน กลายเป็นชุมชนริมน้ำที่พึ่งพาอาศัยกับน้ำทั้งในด้านที่อยู่อาศัย การทำมาหากิน การคมนาคม (ศิริวรรณ ศิลพัชรนนท์. 2556) ชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา กระแสการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีผลต่อชุมชนริมน้ำในพื้นที่ภาคกลางอย่างมาก การแทนที่การสัญจรทางน้ำด้วยการคมนาคมขนส่งทางบก ทำให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนเก่าแก่วิถีน้ำหลายแห่งมีการย้ายออกไปอาศัยอยู่ในชุมชนที่ตั้งใหม่ริมใหม่ถนน จนชุมชนริมน้ำเก่าแก่หลายแห่งมีสภาพขบเซาะลง ชุมชนริมน้ำเริ่มถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นชุมชนฐานบก

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาการท่องเที่ยว ส่งผลให้ชุมชนริมน้ำหลายแห่งได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวขึ้นมาอีกครั้ง โดยเฉพาะชุมชนอัมพวาซึ่งถูกฟื้นฟูให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยในช่วงก่อนปี พ.ศ.2547 ชุมชนอัมพวายังไม่เป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยว ผู้อาศัยในชุมชนยังคงมีวิถีชีวิตเรียบง่ายแบบชาวสวน มีเพียงอุทยาน ร.2 ซึ่งเป็นสถานที่พระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเท่านั้นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวหลัก โดยเป็นเพียงจุดแวะพักของนักท่องเที่ยวที่เดินทางไปยังตลาดน้ำดำเนินสะดวก ต่อมาเมื่อมีการฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ชุมชนมีรายได้จากการค้าขาย ผลผลิตทางการเกษตร การเดินเรือชมตลาด ขายอาหาร รวมถึงบริการพายเรือชมหิ่งห้อยเป็นรายได้จำนวนมาก อีกทั้งยังมีการปรับปรุงสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกในชุมชน รวมถึงมีการพัฒนาด้านการคมนาคมเพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้น (ศศกมลภัก ศิริวัฒน์กุลวงศ์. 2567)

การเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามนโยบายการพัฒนาการท่องเที่ยว อาจทำให้เกิดลักษณะเฉพาะเดิมของพื้นที่หายไป และสร้างมาตรฐานสภาพแวดล้อมขึ้นมาใหม่ ซึ่งส่งผลให้เกิดสภาพความรู้สึกไร้ที่ (Placelessness) และทำให้สิ่งที่เชื่อมโยงความหมายและความรู้สึกของผู้อยู่อาศัยในชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชนนั้นเปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อพื้นที่ทั้งทางกายภาพ รูปแบบกิจกรรม และการใช้งานไม่ได้ส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการรับรู้และความรู้สึกของผู้อาศัยต่อพื้นที่นั้น ๆ ด้วย (दनัย นิลสกุล และนพดล ตั้งสกุล. 2559) ดังนั้นการทำความเข้าใจถึงความรู้สึกของผู้คนที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่จึงเป็นสิ่งสำคัญ การศึกษานี้จึงได้นำแนวคิดเรื่องสำนึกในถิ่นที่มาใช้เพื่อศึกษาถึงการรับรู้ของผู้คนต่อสภาพแวดล้อมในชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งยังสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนกับชุมชนที่อยู่อาศัย และสามารถนำความรู้นี้ไปใช้ประกอบเป็นข้อมูลในการวางแผนแนวทางเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนริมน้ำต่อไปได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและการพัฒนาการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำอัมพวา
2. เพื่อศึกษาลักษณะสำนึกในถิ่นที่ของผู้อาศัยในชุมชนริมน้ำอัมพวา
3. เพื่อศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่มีต่อลักษณะสำนึกในถิ่นที่ของผู้อาศัยในชุมชนริมน้ำอัมพวา

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่องสำนึกในถิ่นที่ในย่านชุมชนริมน้ำอัมพวา ผู้วิจัยได้ศึกษาในลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีการกำหนดขอบเขตเนื้อหางานวิจัยดังนี้

ขอบเขตด้านพื้นที่ อยู่ในบริเวณชุมชนอัมพวาซึ่งประกอบไปด้วย 10 ชุมชนย่อย คือ ชุมชนบางจาก ชุมชนโรงเจ ชุมชนบางหัวแหลม ชุมชนวัดอัมพวัน ชุมชนตลาดอัมพวา ชุมชนคลองอัมพวา ชุมชนประชาอุทิศ ชุมชนบางกะพ้อม 1 และชุมชนบางกะพ้อม 2

ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ เพื่อค้นหาและอธิบายถึงลักษณะของสำนึกในถิ่นที่ของผู้อาศัยในชุมชนริมน้ำอัมพวา เนื่องจากเป็นชุมชนริมน้ำเก่าแก่ที่ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งการพัฒนาโครงข่ายถนนเข้ามายังพื้นที่ชุมชนริมน้ำ ความเป็นเมือง และการท่องเที่ยว ซึ่งการพัฒนาเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน และส่งผลต่อการรับรู้ของผู้อาศัยในชุมชนอย่างจริงจังเป็นจุดสนใจของงานวิจัยฉบับนี้

การกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาจะทำการวิเคราะห์ลักษณะของสำนึกถิ่นที่ในด้านการรับรู้ขอบเขตชุมชนและความรู้สึกผูกพันของผู้อาศัยที่ชุมชนริมน้ำอัมพวาที่ในอดีตเป็นย่านการค้าริมน้ำที่เป็นแหล่งรวบรวมและกระจายผลผลิตสินค้าทางการเกษตรและปัจจุบันได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยทำการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ ร่วมกับการสำรวจพื้นที่ทางกายภาพ การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ที่ใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การทำแผนที่การรับรู้ขอบเขตชุมชน โดยทำการเก็บข้อมูลกับผู้อาศัยในชุมชนอัมพวานานกว่าครึ่งชีวิตของตน จำนวนทั้งหมด 27 คนโดยการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้การทบทวนแนวคิดทฤษฎีหลัก ๆ 3 เรื่อง คือ 1) แนวคิดเรื่องถิ่นที่ (place) 2) แนวคิดเรื่องสำนึกในถิ่นที่ (sense of place) และ 3) ทฤษฎีจินตภาพชุมชน (Image of the city) เพื่อสร้างกรอบในการวิจัยดังนี้

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสภาพแวดล้อมเป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจศึกษามาตั้งแต่สมัยทศวรรษที่ 1970 โดยแนวคิดหนึ่งที่ได้รับความสนใจอย่างมากคือ แนวคิดเรื่องความเป็นถิ่นที่ (place) ซึ่งความเป็นถิ่นที่เกิดขึ้นเมื่อตัวสภาพแวดล้อมหรือสถานที่มีลักษณะเฉพาะหรือบรรยากาศเฉพาะของพื้นที่นั้นๆ (ปรานอม ต้นสุขานันท์ และวิทยา ดวงธิดา, 2556) โดยลักษณะเฉพาะของสถานที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ลักษณะทางกายภาพที่ปรากฏ กิจกรรมที่สังเกตเห็นได้ และสัญลักษณ์ (Relph, 1976)

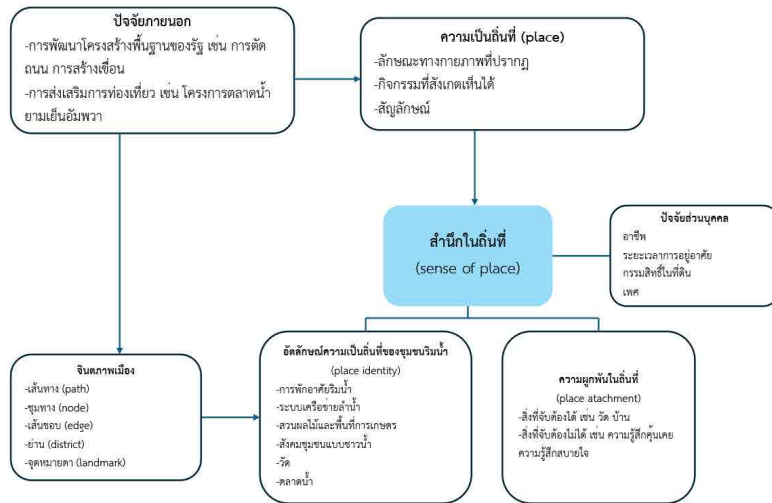
การรับรู้ถึงความเป็นถิ่นที่นั้นขึ้นอยู่กับหลายมิติ ตั้งแต่การให้ความหมายต่อที่ว่าง การเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในถิ่นที่ หรือความรู้สึกผูกพันต่อถิ่นที่ (Cooper, 1974) ซึ่งแนวคิดที่ศึกษาด้านความรู้สึกที่เกิดจากการรับรู้สภาพแวดล้อม คือ แนวคิดสำนึกในถิ่นที่ (sense of place) เป็นแนวคิดที่ถูกใช้อย่างมากในการศึกษาการออกแบบทางสถาปัตยกรรม เมือง สภาพแวดล้อม ไปจนถึงจิตวิทยา โดยสำนึกในถิ่นที่เกิดขึ้นมาจากความสัมพันธ์ของ 2 องค์ประกอบหลัก โดยองค์ประกอบแรกคือ คน ซึ่งเป็นผู้ส่งสมสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านประสบการณ์ การรับรู้ การทำกิจกรรมทางสังคม ความรู้สึกพึงพอใจ ความรู้สึกผูกพันที่มีต่อถิ่นที่ และปัจเจกบุคคลนั้นต่างมีประสบการณ์ที่ไม่เหมือนกัน ทั้งในอดีตและปัจจุบันซึ่งมีผลต่ออย่างมากต่อการเกิดสำนึกในถิ่นที่ โดยความแตกต่างของปัจจัยส่วนบุคคลด้านอาชีพ เพศ ระยะเวลาการอยู่อาศัยในพื้นที่ รวมถึงกรรมสิทธิ์ในที่ดินจะทำให้ระดับของสำนึกในถิ่นที่นั้นจะมีความซับซ้อนและแตกต่างกัน จากงานวิจัยเรื่องถิ่นที่ได้ระบุว่าอายุเป็นปัจจัยหนึ่งที่ใช้คาดการณ์มิติของสำนึกในถิ่นที่ (Cuba & Hummon, 1993) โดยบุคคลที่ยังมีอายุน้อยจะมีความคิดเกี่ยวกับถิ่นที่แตกต่างไปจากบุคคลที่มีอายุมาก บุคคลที่มีอายุต่ำกว่า 30 ปี มักจะคิดถึงสำนึกในถิ่นที่ในแง่ของกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการขณะที่ผู้สูงอายุจะคิดถึงสำนึกในถิ่นที่ในแง่ของถิ่นที่ทางภูมิศาสตร์ หรือคิดถึงตัวบ้านมากกว่าสภาพแวดล้อมในวงกว้างและชุมชน (Rowles and Watkins, 1993 อ้างถึงใน Jorgenson & Stedman, 2006) ส่วนงานศึกษาของ Steele (1981) พบว่า ในกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในด้านประสบการณ์ แรงกระตุ้น พื้นฐานด้านภูมิปัญญาความรู้ และลักษณะทางกายภาพของสิ่งแวดล้อมทำให้เกิดความรู้สึกที่ต่างกัน

องค์ประกอบที่สองคือ ตัวถิ่นที่เอง ถิ่นที่ที่ดีจะทำให้คนเกิดความรู้สึกสำนึกในถิ่นที่นั้น ๆ โดยสำนึกในถิ่นที่แบ่งออกเป็น 2 มิติ คือ 1) อัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำ (place identity)

โดยอัตลักษณ์ของถิ่นที่นั้น Christian Norberg-Schulz (1979) ได้อธิบายว่าหมายถึงการที่มนุษย์สามารถรับรู้และกำหนดตำแหน่งของตนเอง รับว่าตรงนี้คือพื้นที่ของตน สามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างพื้นที่ของตนกับพื้นที่ของคนอื่น และมีการหลอมรวมเอาอัตลักษณ์ของตนเข้ากับสภาพแวดล้อม ซึ่งอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำภาคกลางประกอบด้วย การพักอาศัยริมน้ำ ระบบเครือข่ายลำน้ำ สวนผลไม้และพื้นที่การเกษตร สังคมชุมชนแบบชาวน้ำ (เดิมศักดิ์ ภาณุวรรณ. 2543) ส่วนความเห็นของ Chaweewan Denpaiboon (2001) มองว่าอัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำภาคกลางนั้นนอกจากที่พักอาศัยริมน้ำ คลอง และพื้นที่ทางเกษตรแล้ว ยังมีวัดซึ่งเป็นศูนย์รวมชุมชนและตลาดน้ำอันเป็นพื้นที่ที่ใช้ค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าด้วย อีกทฤษฎีหนึ่งที่ศึกษาถึงการรับรู้อัตลักษณ์ของถิ่นที่และเกิดเป็นจินตภาพพื้นที่ในความคิดของคน คือ แนวคิดเรื่องจินตภาพเมืองของ Lynch (1960) ที่ประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 5 ประการคือ เส้นทาง (paths) ขอบเขต (edges) ย่าน (districts) ชุมชน (nodes) และจุดหมายตา (landmarks)

อีกมิติหนึ่งของสำนึกในถิ่นที่ คือ มิติที่เป็นด้านอารมณ์ความรู้สึกซึ่งเรียกว่า ความผูกพันในถิ่นที่ (place attachment) ซึ่งเป็นความรู้สึกเชื่อมโยงหรือผูกพันกับถิ่นที่ โดยส่วนใหญ่จะเป็น “อะไร” ที่เรารู้สึกผูกพันในทางบวก โดยความผูกพันในถิ่นที่นั้นสามารถเกิดขึ้นได้เป็นสองรูปแบบ คือ 1) ความผูกพันต่อสิ่งที่จับต้องได้ เช่น บ้าน วัด เพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นผลมาจากการประสบการณ์การใช้ชีวิตที่สั่งสมในพื้นที่ และ 2) ความผูกพันต่อสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความรู้สึกคุ้นเคย ความสบายใจ เป็นประสบการณ์ทางอารมณ์ ความภูมิใจต่อความหมายที่ถูกสร้างขึ้นในเชิงสัญลักษณ์จากกายภาพถิ่นที่นั้นว่าเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ส่วนบุคคล และความมั่นใจถึงความปลอดภัยและรู้สึกปลอดภัย (สิงหนาท แสงสีหนาท. 2561) ซึ่งการศึกษาด้านจิตวิทยาชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพในชุมชนที่อาจส่งผลต่อความผูกพันต่อถิ่นที่ (Manzo & Perkins. 2006)

นอกจากนั้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนเป็นสิ่งที่เปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา การพัฒนาจากภายนอกส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายในชุมชนซึ่งกระทบต่อความเป็นถิ่นที่ของชุมชนได้ สำหรับชุมชนริมน้ำแล้วปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะเฉพาะของชุมชนอย่างมากคือ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ โดยเฉพาะการตัดถนนที่ทำให้โครงสร้างการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำเปลี่ยนแปลงไป โดยชุมชนจะมีการเคลื่อนจากการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำ ปากน้ำ และทำให้ชุมชนมีความเป็นชุมชนเมืองและชุมชนบกมากขึ้น อีกทั้งกระแสการส่งเสริมการท่องเที่ยวยังทำให้รูปแบบทางเศรษฐกิจในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป (วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ. 2548)

ภาพประกอบที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมในชุมชนริมน้ำ เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาศัยกับถิ่นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป ผ่านประสบการณ์และมุมมองส่วนบุคคล จึงได้เลือกใช้การศึกษาเชิงคุณภาพในการศึกษา โดยมีวิธีการดำเนินงานวิจัยดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร รายงาน และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนริมน้ำอัมพวาโดยการรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ความเป็นมาในการตั้งถิ่นฐานและเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งประวัติศาสตร์ชุมชน สภาพทางภูมิศาสตร์ ระบบนิเวศ การตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ

1.2 การสำรวจพื้นที่ เพื่อทำความเข้าใจสภาพปัจจุบันของพื้นที่ โดยเก็บข้อมูลลักษณะสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น อาคารบ้านเรือน รูปแบบทางสถาปัตยกรรม ไปจนถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจในพื้นที่ โดยในการสำรวจใช้ข้อมูล ได้แก่ แผนที่ แบบสำรวจพื้นที่

1.3 การสัมภาษณ์เชิงลึก โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างในการทำการสัมภาษณ์

1.4 การทำแผนที่ขอบเขตชุมชน เนื่องจากการรับรู้พื้นที่ คือ ความเข้าใจและสามารถแยกแยะชุมชนของตนกับชุมชนอื่นได้ ดังนั้นจึงทำการเก็บข้อมูลโดยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์วาดขอบเขตพื้นที่ชุมชนตามความรู้สึกลงบนแผนที่ที่ผู้วิจัยได้จัดเตรียมไว้ให้ เพื่อนำมาวิเคราะห์และคำนวณขนาดขอบเขตที่ผู้ถูกสัมภาษณ์รับรู้

2. วิธีการและเทคนิคที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 การคำนวณขอบเขตพื้นที่การรับรู้ โดยทำการสแกนภาพเพื่อตรึงพิกัดภูมิศาสตร์ แล้วจึงนำเข้าข้อมูลขอบเขตพื้นที่เพื่อคำนวณขอบเขตแต่ละพื้นที่ด้วยโปรแกรมระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ArcGIS

2.2 การวิเคราะห์สำนึกในถิ่นที่ โดยแบ่งสำนึกในถิ่นที่ออกเป็น 2 มิติ คือ 1) การรับรู้ขอบเขต และ 2) สิ่งที่ถูกค้น โดยการวิเคราะห์สำนึกในถิ่นที่ทั้ง 2 มิตินี้จะใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยจะทำการถอดเนื้อหาที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และนำข้อความจากบทสัมภาษณ์ที่ได้มาจำแนกข้อมูลเพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้อมูล แล้วจึงนำเสนอข้อค้นพบทั้งหมดในรูปแบบของการบรรยาย เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะของสำนึกในถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำอัมพวา

3. การคัดเลือกประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

เพื่อศึกษาปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่มีผลต่อสำนึกในถิ่นที่ของผู้อาศัยในชุมชนริมน้ำอัมพวา ผู้วิจัยได้กำหนดผู้ลักษณะของผู้ให้สัมภาษณ์ คือ บุคคลที่อยู่อาศัยในชุมชนริมน้ำอัมพวาเป็นระยะเวลายาวนานมากกว่าครึ่งชีวิตของตน โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงโดยขนาดตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ จะอิงตามแนวทางของระเบียบวิธีการวิจัยตามแนวทางของ Nastasi and Schensul (2005: 177-195 อ้างถึงใน ประไพพิมพ์ สุวีริสสินนท์ และประสพชัย พสุนนท์. 2559: 41-43) ที่ระบุถึงหลักการกำหนดขนาดตัวอย่างของระเบียบวิธีการวิจัยปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) จะมีขนาดตัวอย่างประมาณ 20-30 คน โดยจะพิจารณาถึงความอิ่มตัวของข้อมูล (data saturation) ที่สามารถนำไปค้นหารูปแบบเพื่อสร้างข้อสรุปในการวิจัย โดยใช้ระยะเวลาในการสัมภาษณ์ตัวอย่างรายละ 1-1.30 ชั่วโมง และในการสัมภาษณ์ผู้วิจัยจะขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลหลักในการบันทึกเสียงสนทนา หากไม่อนุญาตก็จะบันทึกเสียงสนทนา

ผลการวิจัย

1. ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของชุมชนริมน้ำอัมพวา ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 4 ช่วง โดยพิจารณาจากองค์ประกอบความเป็นชุมชนริมน้ำ พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำอัมพวา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ริมน้ำอัมพวาในแต่ละช่วง (ตารางที่ 1)

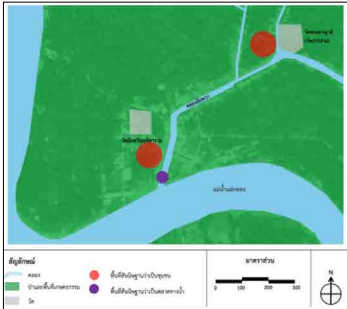
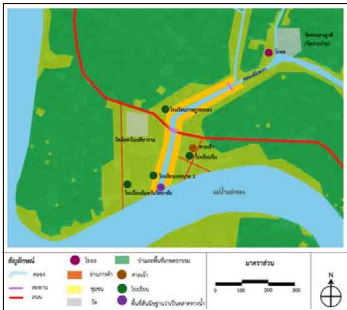
1.1 ช่วงที่ 1 ยุคก่อร่างสร้างชุมชน (พ.ศ.1970-2417) การตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำอัมพวาเกิดจากความเหมาะสมของทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ระบบเครือข่ายคลองและความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวของแม่น้ำ และมีระบบเศรษฐกิจเป็นแบบยังชีพซึ่งมีระบบการผลิตทางการเกษตรแบบผสมผสาน คือ การทำสวนไม้ผลที่จะปลูกพืชมากกว่าหนึ่งชนิด โดยมีปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน คือ สงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เพิ่มขึ้น

1.2 ช่วงที่ 2 ยุคชุมชนริมน้ำขยายตัว (พ.ศ.2417-2510) เป็นช่วงที่ความเป็นตลาดริมน้ำของชุมชนริมน้ำอัมพวามีความชัดเจนทั้งด้านกายภาพที่มีการย้ายจากเรือนแพริมน้ำมาสร้างเป็นเรือนแถวค้าขายริมสองฝั่งคลอง บริเวณริมสองฝั่งคลองอัมพวามีการพักอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น รวมถึงมีการสร้างบ้านเรือนไปตามคลองสายรองต่าง ๆ รวมถึงพื้นที่ในสวน ส่วนในด้านเศรษฐกิจตลาดน้ำอัมพวาได้กลายมาเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำแม่กลองมีหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางในการรวบรวม ซื้อขาย แลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรและสินค้าจากการทำประมง โดยมีความเชื่อมโยงกับตลาดน้ำโดยรอบด้วยระบบบันไดน้ำมีการพายเรือขายสินค้าในคลองและบริเวณเรือนแถวริมน้ำ โดยมีปัจจัยภายนอก คือ การลงนามในสนธิสัญญาบาวริงในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้มีการเปิดการค้าเสรีและชุดคลองเพิ่มเพื่อเชื่อมโยงเส้นทางการขนส่งสินค้าทางการเกษตร

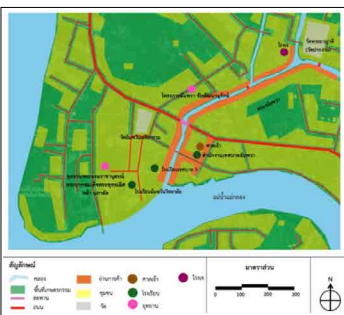
1.3 ช่วงที่ 3 ยุคเปลี่ยนผ่าน พื้นที่ริมน้ำขบเซา (พ.ศ.2510-2540) ปัจจัยภายนอก คือ การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานของประเทศส่งผลให้มีการพัฒนาโครงข่ายถนน การสร้างเขื่อน เป็นสิ่งสนับสนุนให้ถนนได้กลายเป็นองค์ประกอบใหม่ของชุมชน อีกทั้งชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นจะเป็นการ ขยายตัวไปตามแนวเส้นทางคมนาคมทางบก อีกทั้งการสร้างเขื่อนส่งผลให้น้ำเค็มรุกเข้าพื้นที่สวนทำให้ สวนผลไม้เสียหายเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการสร้างโรงอุตสาหกรรมในพื้นที่รอบ ๆ ทำให้ชาวสวน จำนวนมากเลิกทำสวนและย้ายไปประกอบอาชีพในภาคอุตสาหกรรมแทน ส่งผลให้ย่านตลาดน้ำอัมพวา ที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้ายุติบทบาทลง เหลือเพียงการค้าขายสินค้าจำเป็นในชีวิตประจำวันให้กับคน ในชุมชนและคนในละแวกใกล้เคียงเท่านั้น

1.4 ช่วงที่ 4 ยุคกระแสฟื้นฟูชุมชนริมน้ำ (พ.ศ.2540-ปัจจุบัน) ผลจากแผนการพัฒนา ด้านการท่องเที่ยวชุมชนทำให้ชุมชนริมน้ำอัมพวาได้รับการฟื้นฟูตลาดน้ำอัมพวาเป็นแหล่งท่องเที่ยว ในปี พ.ศ.2547 อีกทั้งการเข้ามามีบทบาทในชุมชนจากหน่วยงานภายนอก ตั้งแต่ปี พ.ศ.2544 อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในการทำโครงการวิจัยต่าง ๆ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการทำโครงการแผนแม่บทและแผนปฏิบัติการเพื่อการอนุรักษ์พัฒนาสภาพแม่น้ำ โครงการอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมพื้นที่คลองอัมพวา เป็นต้น ซึ่งโครงการเหล่านี้มีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพในชุมชน คือ ทำให้เกิดการซ่อมแซมอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ และการ ปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยอาคารมาเป็นที่พักนักท่องเที่ยว

ตารางที่ 1: พัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำอัมพวา

พัฒนาการของชุมชน	ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน
ช่วงที่ 1 ยุคก่อร่างสร้างชุมชน (พ.ศ.1970-2417) องค์ประกอบหลัก ของชุมชนประกอบไปด้วย เรือนแพตั้งไปตามแนวยาวของคลองสายหลัก และบ้านสวนกระจายตัวไปตามลำคลองสายย่อย และพื้นที่ส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ป่า และมีการทำสวนบางส่วน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน	
ช่วงที่ 2 ยุคชุมชนริมน้ำขยายตัว (พ.ศ.2417-2510) เกิดย่านการค้าริมน้ำถาวรบริเวณสองฝั่งคลอง มีการ พักอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น บ้านเรือนขยายตัวไปตาม คลองสายรองต่าง ๆ รวมถึงพื้นที่ในสวน ในชุมชนยังมิ มีการสร้างศาลเจ้า โรงเจ และโรงเรียนราษฎร์เองขึ้น	

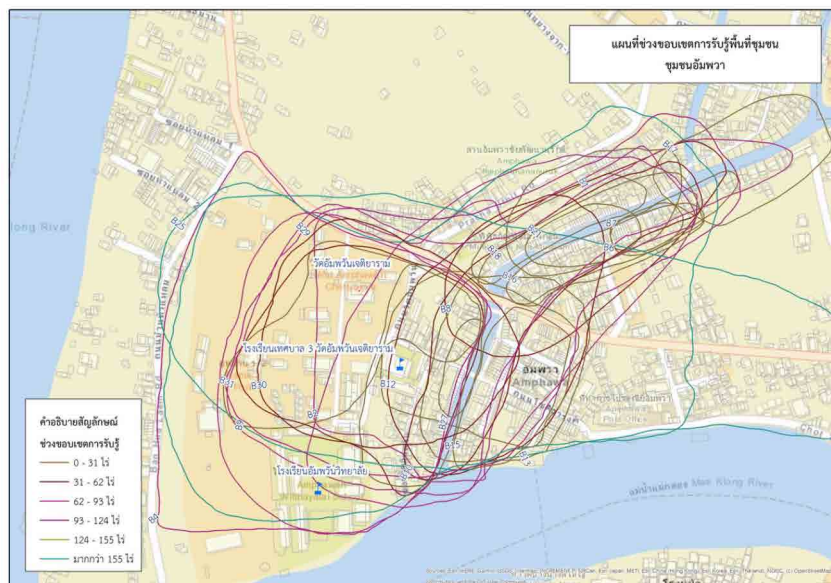
ตารางที่ 1: (ต่อ)

พัฒนาการของชุมชน	ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน
ช่วงที่ 3 ยุคเปลี่ยนผ่าน พื้นที่ริมน้ำขบเซา (พ.ศ.2510-2540) พื้นที่ริมน้ำขบเซา ถนนเป็นองค์ประกอบใหม่ของชุมชน มีการขยายตัวของอาคารบ้านเรือนในพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไป จากคลองและไปตั้งอยู่บริเวณแนวถนนสายหลักมากขึ้น ระยะห่างจากถนนและพื้นที่ริมน้ำแคบขึ้น เกิดพื้นที่พาณิชยกรรมใหม่ ๆ บริเวณริมถนน	
ช่วงที่ 4 ยุคกระแสพื้นที่ชุมชนริมน้ำ (พ.ศ.2540-ปัจจุบัน) อาคารบ้านเรือนขยายตัวไปยังพื้นที่ด้านในคลอง รวมถึงพื้นที่ริมถนน และในซอยด้านหลังคลอง การเพิ่มขึ้นของพื้นที่พาณิชยกรรมบริเวณปากคลองและสองฝั่งคลองอัมพวา พื้นที่ถนนซอยที่อยู่ติดกับคลองอัมพวาเปลี่ยนเป็นพื้นที่พาณิชยกรรม และที่พักอาศัย สะพานข้ามคลองจำนวน 3 แห่งถูกสร้างเพิ่มขึ้นเพื่อรองรับการท่องเที่ยว	

2. ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในมิติอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำ ผู้ถูกสัมภาษณ์ทั้งหมด 27 คน แบ่งเป็นเพศชาย 11 คน (ร้อยละ 41) และเพศหญิง 16 คน (ร้อยละ 59) โดยส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายในชุมชนมีจำนวนมากที่สุด คือ 22 คน (ร้อยละ 81) สำหรับระยะเวลาในการอยู่อาศัยในชุมชนนั้นมีผู้ที่อาศัยในชุมชนเป็นระยะเวลา 31-60 ปี มากที่สุด คือ 19 คน (ร้อยละ 70) และอยู่อาศัยต่ำกว่า 30 ปี และมากกว่า 60 ปี มีจำนวนเท่ากัน คือ กลุ่มละ 4 คน (ร้อยละ 15)

โดยลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในมิติอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำนั้น เป็นการทำความเข้าใจด้านการรับรู้ของผู้อาศัยที่รับรู้ถึงพื้นที่ชุมชนของตนและสามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างพื้นที่ของตนเองและชุมชนอื่นได้ ดังนั้นในการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาสำนึกในถิ่นที่ในมิติอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำนั้น จะเป็นการเก็บข้อมูลการรับรู้ขอบเขตชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่ชุมชนอัมพวาให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ โดยมีคำถามคือ “เมื่อเดินเข้ามาในชุมชน จะรับรู้ได้อย่างไรว่าได้เข้าสู่ขอบเขตชุมชนของตนแล้ว” และหลังจากนั้นผู้ถูกสัมภาษณ์จะทำการวาดขอบเขตพื้นที่ชุมชนตามความรู้สึกลงไปบนแผนที่ (ภาพประกอบที่ 2)

สิ่งที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ส่วนใหญ่ระบุว่าใช้ในการบอกขอบเขตชุมชน คือ การใช้คนรู้จัก เขตชุมชนของเทศบาล สะพาน และความรู้สึกคุ้นเคยมากที่สุด โดยผู้ถูกสัมภาษณ์ใช้บริเวณที่มักพบเจอคนรู้จัก ตำแหน่งบ้านของคนรู้จักในฐานะเส้นขอบเขตชุมชน เช่นเดียวกับเขตชุมชนตามการปกครองและความรู้สึกคุ้นเคยก็ถูกใช้เป็นเส้นบอกขอบเขตชุมชนเช่นกัน ส่วนสะพานนั้นถูกใช้ฐานะจุดหมายตา

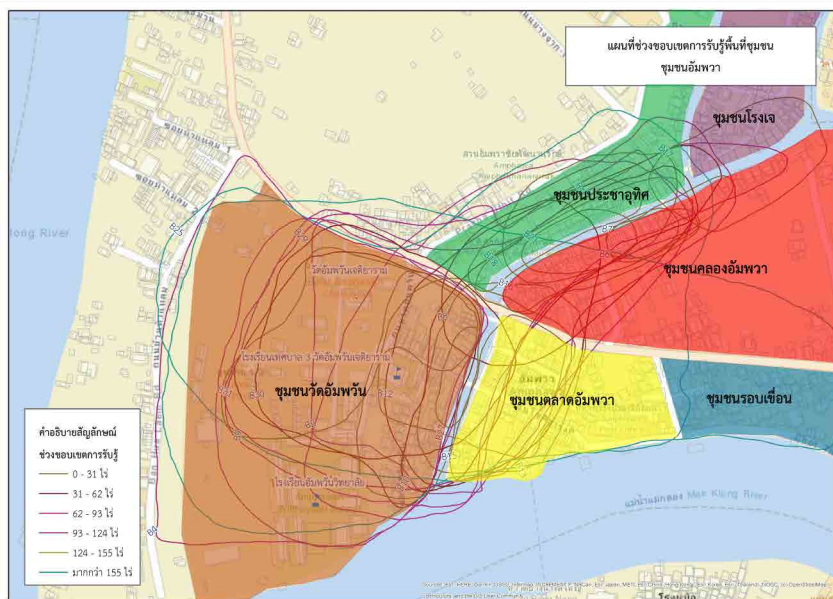
ภาพประกอบที่ 2 ขอบเขตการรับรู้ของผู้ถูกสัมภาษณ์ทั้งหมดในชุมชนอัมพวา

เมื่อนำขอบเขตที่ผู้ถูกสัมภาษณ์วาดลงบนแผนที่มาทำการคำนวณหาพื้นที่ชุมชนตามความรู้สึก ผู้วิจัยจึงได้แบ่งช่วงขอบเขตการรับรู้พื้นที่ชุมชนตามความรู้สึกออกเป็น 6 ช่วง คือ 1) น้อยกว่า 31 ไร่ 2) 31-62 ไร่ 3) 62-93 ไร่ 4) 93-124 ไร่ 5) 124-155 ไร่ และ 6) มากกว่า 155 ไร่ เมื่อพิจารณาระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชนร่วมกับช่วงขอบเขตการรับรู้ (ตารางที่ 2) พบว่า ช่วงระยะขอบเขตการรับรู้ ความเป็นชุมชนที่ผู้ถูกสัมภาษณ์รับรู้ส่วนใหญ่อยู่ในช่วงน้อยกว่า 31 ไร่ โดยปัจจัยที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ที่รับรู้ ขอบเขตชุมชนในช่วงน้อยกว่า 31 ไร่ ใช้ในการรับรู้ขอบเขตชุมชนคือ การใช้ความรู้สึกคุ้นเคยในชุมชน เนื่องจากอยู่อาศัยมานาน การเดินเข้าไปใช้พื้นที่ต่าง ๆ ตั้งแต่อดีต และการมีคนรู้จักซึ่งเป็นคนเก่าแก่ ซึ่งหมายถึงคนที่อาศัยในพื้นที่มาเป็นระยะเวลานาน และมักจะมีการแยกแยะระหว่างความเป็นคน นอกพื้นที่ที่มาค้าขายเฉพาะช่วงสุดสัปดาห์กับคนในพื้นที่ที่อาศัยอยู่ประจำ ร่วมกับการใช้สะพาน ถนน คลอง วัด รวมถึงชื่อชุมชนซึ่งเป็นเขตชุมชนที่เทศบาลกำหนดให้เป็นตัวแบ่งขอบเขต ส่วนการรับรู้ ขอบเขตมากกว่า 31 ไร่ขึ้นไป จะใช้การเดินและใช้ชีวิตประจำวันในชุมชนร่วมกับเขตชุมชนที่เทศบาล กำหนด ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ตลาดน้ำที่มีลักษณะอาคาร และความเป็นธรรมชาติของคลอง ร่วมกับความคุ้นเคยในการใช้ชีวิตในพื้นที่มาตั้งแต่เด็กและการใช้ชีวิตในปัจจุบัน

ตารางที่ 2: ระยะเวลาอยู่อาศัยในชุมชนและขอบเขตการรับรู้ชุมชนอัมพวา

ระยะเวลาการอยู่ อาศัยในชุมชน (ปี)	ขอบเขตการรับรู้ (ไร่)						รวม
	น้อยกว่า 31	31-62	62-93	93-124	124-155	มากกว่า 155	
น้อยกว่า 30	4	-	-	-	-	-	4
31-60	8	4	4	2	-	1	19
มากกว่า 60	2	1	-	-	-	1	4
รวม	14	5	4	2	-	2	27

จากปัจจัยที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ใช้บอกขอบเขตชุมชนตามความรู้สึกนั้น เห็นได้ว่า การรับรู้พื้นที่ชุมชนในช่วงที่แตกต่างกันมีการใช้อัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำที่แตกต่างกันไปด้วย โดยการรับรู้ขอบเขตชุมชนน้อยกว่า 31 ไร่ นั้นจะมีการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนริมน้ำเป็นตัวบอกขอบเขตพื้นที่ร่วมกับองค์ประกอบของทฤษฎีจินตภาพชุมชน คือ สะพานในฐานะของจุดหมายตา (landmarks) ส่วนการรับรู้ขอบเขตชุมชนมากกว่า 31 ไร่ นั้น จะใช้อัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ทางกายภาพ คือ ห้องแถวริมน้ำ และคลอง เป็นตัวบอกขอบเขต อย่างไรก็ตาม ปัจจัยภายนอก เช่น ขอบเขตชุมชนที่เทศบาลกำหนดมีผลต่อการรับรู้ขอบเขตชุมชนเช่นกัน โดยมีผลต่อการรับรู้ในทุกช่วงขอบเขตการรับรู้พื้นที่ชุมชน (ภาพประกอบที่ 3)

ภาพประกอบที่ 3 ขอบเขตชุมชนตามความรู้สึกของผู้ถูกสัมภาษณ์
เทียบกับเขตชุมชนตามการปกครองของรัฐ

ข้อสังเกตที่พบคือ ระยะเวลาในการอยู่อาศัยไม่ได้ส่งผลต่อขนาดในการรับรู้ขอบเขตพื้นที่ หากพิจารณาตามช่วงอายุการอยู่อาศัย ผู้ถูกสัมภาษณ์จะมีการระบุขอบเขตการรับรู้ที่ต่างกันออกไป เช่น ผู้ถูกสัมภาษณ์ที่อยู่ในชุมชนมากกว่า 60 ปี จะมีขอบเขตการรับรู้อยู่ 2 ช่วง คือ ช่วงที่น้อยกว่า 31 ไร่ และ 31-62 ไร่ ส่วนกลุ่มผู้ถูกสัมภาษณ์ที่อยู่ในชุมชน 31-60 ปี จะมีขอบเขตการรับรู้ที่หลากหลาย คือตั้งแต่ไม่น้อยกว่า 31 ไร่ ไปจนถึง 62-93 ไร่

3. ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในมิติความรู้สึกผูกพัน เมื่อถามผู้ถูกสัมภาษณ์ถึงสิ่งที่รู้สึกผูกพันในชุมชน พบว่า ผู้ถูกสัมภาษณ์มีสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกผูกพันในชุมชนมากที่สุด 4 อันดับ คือ 1) รัชกาลที่ 2 และอุทยานรัชกาลที่ 2 2) บรรยากาศเก่าแก่ 3) คลอง แม่น้ำ และ 4) ย่านการค้าริมน้ำ โดยผู้ถูกสัมภาษณ์บางรายมีการระบุถึงของ 2-3 สิ่ง เช่น บ้านและเพื่อนบ้าน เป็นต้น

3.1 รัชกาลที่ 2 และอุทยานรัชกาลที่ 2 ผู้ถูกสัมภาษณ์ที่มีความรู้สึกผูกพันกับรัชกาลที่ 2 และอุทยานรัชกาลที่ 2 ระบุถึงความรู้สึกผูกพันว่ามาจากการรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และที่ตั้งของอุทยานรัชกาลที่ 2 ในอดีตเคยเป็นพื้นที่สวน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ส่วนใหญ่เคยใช้บริเวณนั้นทำกิจกรรมในอดีตทั้งการเป็นพื้นที่เล่น และบริเวณที่ต้องเดินผ่านในชีวิตประจำวัน

3.2 บรรยายภาพเก่าแก่ภายในชุมชน ผู้ถูกสัมภาษณ์ระบุถึงความรู้สึกผูกพันกับบรรยากาศเก่าแก่ เนื่องจากภายในชุมชนยังคงมีลักษณะทางกายภาพ คือ ห้องแถว ที่ยังคงสภาพเอาไว้ผู้นอกจากนั้นยังมีวิถีชีวิตแบบเดิมที่ยังคงหลงเหลืออยู่

3.3 คลอง ความรู้สึกผูกพันกับลำคลองของผู้ถูกสัมภาษณ์นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในวัยเด็กที่เป็นยุคที่ชีวิตมีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองอย่างมาก ทั้งการใช้เพื่ออุปโภค บริโภค และเป็นเหมือนสนามเด็กเล่นของเด็กที่อยู่บ้านริมคลอง ถึงแม้ปัจจุบันผู้ถูกสัมภาษณ์ส่วนใหญ่จะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลำคลองเหมือนในอดีต และรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพ แต่ก็ยังให้ความผูกพันกับคลองอยู่เช่นเดิม

3.4 ย่านการค้าริมน้ำ ความผูกพันกับบริเวณที่เป็นย่านการค้านั้น ผู้ถูกสัมภาษณ์ระบุถึงการที่เป็นที่อยู่อาศัยที่เติบโตและที่ทำมาหากินแล้ว ผู้ถูกสัมภาษณ์บางรายยังระบุถึงการที่ย่านห้องแถวริมน้ำมีความแตกต่างจากที่อื่น

จากลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในมิติความผูกพันของผู้ถูกสัมภาษณ์จะเห็นได้ว่า ความรู้สึกผูกพันกับรัชกาลที่ 2 และอุทยานรัชกาลที่ 2 นอกจากเกิดมาจากความภาคภูมิใจในเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของอัมพวาที่เป็นที่ประสูติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว การสร้างอุทยานรัชกาลที่ 2 ขึ้นมาในบริเวณวัดอัมพวันเจติยาราม และส่งเสริมให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวผ่านการบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และการจัดกิจกรรมที่ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วม ส่วนความรู้สึกผูกพันกับบรรยากาศเก่าแก่ภายในชุมชนเนื่องจากปัจจุบันชุมชนอัมพวากลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้บ้านพักอาศัยบางส่วนถูกเปลี่ยนไปเป็นร้านค้าและที่พักสำหรับนักท่องเที่ยว ผู้ถูกสัมภาษณ์บางส่วนจึงมีความรู้สึกผูกพันกับบรรยากาศเก่าแก่ที่มาจากการเก็บอัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ เช่น ห้องแถวริมน้ำคลองเอาไว้ได้

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาผู้วิจัยสามารถสรุปและอภิปรายผลการวิจัยได้ 2 ประเด็น คือ

1. ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1.1 ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในมิติของอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำ ซึ่งเป็นการรับรู้ถึงคุณลักษณะเฉพาะของชุมชนจนสามารถระบุขอบเขตพื้นที่ชุมชนของตนได้ โดยสิ่งที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ในชุมชนอัมพวาระบุถึงในการใช้รับรู้ขอบเขตมากที่สุด คือ คนรู้จัก โดยเฉพาะการใช้คนรู้จักที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยเป็นสิ่งที่กำหนดขอบเขตของชุมชน

ความสนิทสนมคุ้นเคยนี้เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นอัตลักษณ์ความเป็นถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำ คือ สังคมชุมชนชาวน้ำ ที่ผู้คนมีความสัมพันธ์อันดีมีความถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เกิดจากการที่ชุมชนมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นแนวยาวไปตามลำน้ำ โดยเฉพาะพื้นที่ย่านการค้าที่มีลักษณะเป็นห้องแถวริมน้ำที่ตั้งติดกันและใช้พื้นที่ทางเดินหน้าบ้านร่วมกัน ทำให้มีโอกาสพบปะพูดคุยกันเสมอ จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบสำคัญ ๆ ของชุมชนริมน้ำ ไม่ว่าจะเป็นจะเป็นวัด ย่านการค้าริมน้ำ

แม่น้ำลำคลอง ต่างเป็นองค์ประกอบที่ทำหน้าที่ให้ผู้คนได้มีการพบเจอกันในชีวิตประจำวันบนที่ว่างสาธารณะในชุมชน สอดคล้องกับความเห็นของเดือนเต็มดวง บุญคง (2548: 116-118) ที่กล่าวถึงลักษณะเชิงสัณฐานของชุมชนที่มีลักษณะเชื่อมต่อของโครงข่ายพื้นที่สาธารณะและการสัญจรด้วยการเดินเท้า เอื้อให้เกิดพื้นที่ของการพบปะพูดคุย ซื้อขาย และกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ เป็นชีวิตสังคมที่เกิดขึ้นบนที่ว่างสาธารณะในชุมชน ที่เอื้อให้ผู้คนได้ช่วยกันดูแลความปลอดภัย กระจายข่าวสาร ตลอดจนเกิดเครือข่ายทางสังคมในระดับต่าง ๆ ขึ้น นอกจากนั้นการที่เคยเป็นแหล่งค้าขาย รวบรวม และกระจายผลผลิตทางน้ำขนาดใหญ่ในอดีต ทำให้ตลาดน้ำยังถือเป็นพื้นที่พบปะทางสังคมระหว่างชาวสวนด้วยกันเอง และระหว่างพ่อค้าคนกลางที่มาแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าและมาพบปะกันบนท้องน้ำในช่วงเวลาหนึ่ง เป็นความสัมพันธ์กันทางสังคม และเป็นการสร้างเครือข่ายเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนผลผลิต เกิดเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างกันและเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับที่ว่าง (ลักษณะ สัมมานิติ. 2554: 33-34)

นอกจากการใช้น้ำรู้จักเป็นตัวบอกขอบเขตชุมชนแล้ว ปัจจัยที่ใช้อย่างมากคือ การใช้เขตชุมชนตามการปกครอง และสะพานเป็นตัวบอกขอบเขต โดยใช้ร่วมกับปัจจัยที่จับต้องไม่ได้ คือ ความคุ้นเคย ที่มาจากการใช้ชีวิตหรือทำกิจกรรมในพื้นที่ตั้งแต่อดีต และถึงแม้สภาพแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงแต่การรับรู้ถึงขอบเขตยังคงใช้ประสบการณ์ในอดีตที่เป็นความทรงจำและสร้างการรับรู้ได้

ส่วนขนาดพื้นที่การรับรู้ขอบเขตชุมชนกับระยะเวลาการอยู่อาศัยนั้น พบว่าไม่มีความสัมพันธ์กัน และมีข้อสังเกตคือ ผู้ถูกสัมภาษณ์ส่วนใหญ่ที่อาศัยในชุมชนน้อยกว่า 30 ปี จะมีขอบเขตการรับรู้ชุมชนอยู่ในช่วงต่ำกว่า 31 ไร่ โดยใช้การเดินในชีวิตประจำวันและการมีคนรู้จักอยู่อาศัยในบริเวณนั้น

เห็นได้ว่าการรับรู้ขอบเขตชุมชนของชุมชนริมน้ำอัมพวานั้น ส่วนใหญ่จะเขียนขอบเขตชุมชนไม่ตรงกับเขตชุมชนที่แบ่งให้โดยรัฐ โดยจะเขียนขอบเขตชุมชนในเนื้อที่ที่อาจจะมีความแคบ หรือขนาดกว้างกว่าเขตชุมชนที่แบ่งโดยรัฐ ซึ่งขนาดของเขตชุมชนที่ผู้อาศัยรู้สึกนั้นมักยึดโยงจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่มาจากพื้นที่การทำกิจกรรม พื้นที่ทางสังคม และความรู้สึกมักคุ้นกับผู้คนเป็นตัวกำหนดขอบเขตชุมชน ในกรณีที่เป็นพื้นที่แคบ ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่รอบ ๆ บ้าน หรือพื้นที่ที่ใช้ชีวิตอยู่ประจำวัน ขอบเขตการรับรู้ในช่วงต่ำกว่า 31 ไร่ นั้นเป็นขอบเขตที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ส่วนใหญ่ในทุกชุมชนรับรู้ผ่านความคุ้นเคย และพื้นที่ทางสังคมที่มีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันและพบปะกับคนภายในชุมชน สอดคล้องกับแนวคิดชุมชนทางมานุษยวิทยาที่สรุปไว้โดยดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง (2556: 14) ซึ่งมีข้อเสนอว่า ชุมชนควรมีความขนาดเล็กเพื่อทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่น สร้างความรู้สึกความเป็นเจ้าของ และเป็นสังคมที่ผู้คนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน

ส่วนในกรณีการรับรู้ขอบเขตชุมชนมีขนาดกว้างขึ้น แสดงให้เห็นถึงพื้นที่กิจกรรม พื้นที่ทางสังคม และการพบปะสังสรรค์กันระหว่างทั้งคนในชุมชนและคนนอกชุมชน ข้อสังเกตคือ บางพื้นที่เป็นพื้นที่ที่ผู้ถูกสัมภาษณ์เคยไปใช้งานหรือทำกิจกรรมในอดีต แม้ปัจจุบันไม่ได้เข้าไปใช้งานหรือทำกิจกรรม แต่ในการรับรู้ของผู้ถูกสัมภาษณ์ยังคงถือว่าพื้นที่นั้น ๆ เป็นขอบเขตที่ตนรับรู้ได้ว่าเป็นชุมชนของตนเช่นเดิม ซึ่งการรับรู้ขอบเขตชุมชนผ่านพื้นที่กิจกรรมรวมถึงพื้นที่ทางสังคมนั้น เกิดจากลักษณะที่ว่างและที่สาธารณะภายในชุมชนริมน้ำซึ่งพื้นที่สาธารณะในอดีตนั้นจะมาจากพื้นที่วัด ไปจนถึงทางเดินในร่องสวนที่เป็นเสมือนพื้นที่สาธารณะที่คนในชุมชนสามารถเดินลัดเลาะผ่านสวนต่าง ๆ โดยที่เจ้าของสวนไม่ได้หวงห้าม หรือในย่านเรือนแถวค้าขายริมน้ำจะมีพื้นที่ว่างหน้าบ้านที่ต่อกันเป็นทางยาวที่ผู้คนสามารถใช้งานพื้นที่ในการพบปะ พูดคุย ได้โดยสะดวก ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของคัทลียา จิระประเสริฐกุล

(2553: 5-8) ว่า ตั้งแต่สมัยที่ประเทศไทยยังเป็นประเทศสยามนั้นไม่เคยมีการกำหนดขอบเขต (boundary) ที่แน่ชัดมาก่อน มีเพียงการรับรู้ถึงอาณาบริเวณภายใต้การปกครองอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น อีกทั้งลักษณะเฉพาะทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยที่ถูกแสดงออกในรูปแบบการสร้างสรรค์สร้างและใช้ที่ว่าง เช่น การใช้สอยพื้นที่ของบ้านไทยที่ปราศจากรั้วและแนวกั้น ซึ่งเอื้อให้ผู้อยู่อาศัยสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและเกิดการรวมกลุ่มทางสังคมได้ง่าย ทำให้ความรู้สึกของผู้อาศัยในชุมชนถึงคำว่า “บ้าน” มีพื้นที่ครอบคลุมมากกว่า “พื้นที่บ้านของตน” แต่ยังรวมไปถึง “บริเวณทั้งหมดบ้าน”

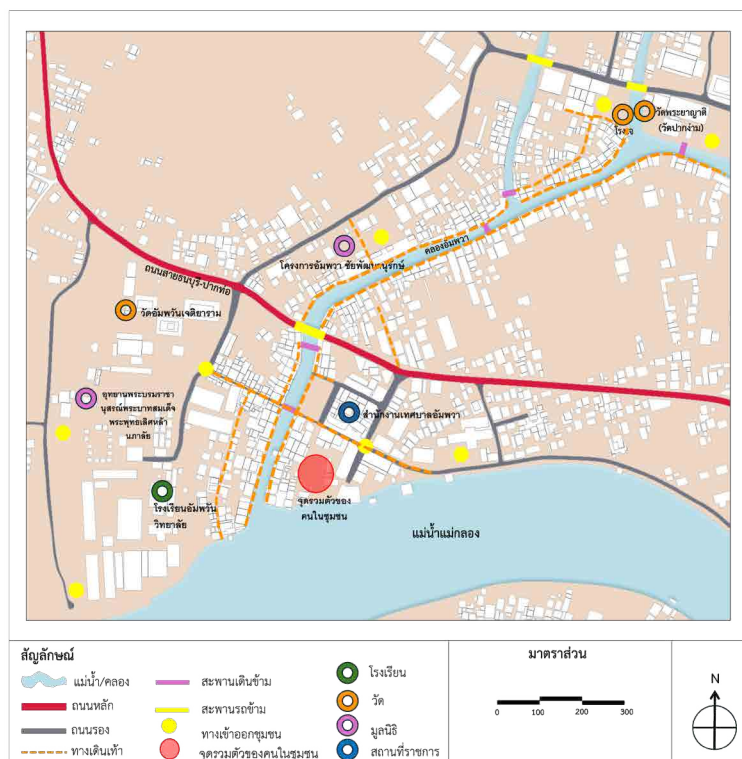
การไร้ซึ่งขอบเขตของชุมชนนี้ตรงกับความคิดเห็นของอนุสรณ์ อุณโณ และคณะ (2546: 201-202) ที่ว่า ชุมชนริมน้ำในภาคกลางนั้นมีขอบเขตหรือหน่วยชุมชนที่ไม่ชัดเจนพรมแดน ซึ่งสัมพันธ์กับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวยาวไปตามแม่น้ำลำคลอง ศูนย์กลางชุมชนไม่ได้อยู่ที่บริเวณใจกลางหมู่บ้าน แต่อยู่บริเวณพื้นที่ริมน้ำซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คนสองฝั่งคลองใช้ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ และอยู่บริเวณวัดซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้คนในละแวกใกล้เคียงใช้สำหรับประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนริมน้ำนั้นเป็นชุดเครือข่ายความสัมพันธ์ขนาดเล็กบนฐานของเครือญาติและสมัคพรคพวกซึ่งเชื่อมโยงหรือตัดกันเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ภายใต้เงื่อนไขและโอกาสต่าง ๆ ซึ่งก้าวข้ามหน่วยพื้นที่การปกครองที่อาศัยลำคลองเป็นเส้นแบ่ง เช่นเดียวกับงานเขียนของศรีศักร วัลลิโภดม (2554: 192-194) ที่มีความเห็นสอดคล้องกันว่า ขอบเขตหรือพื้นที่ชุมชนของชุมชนท้องถิ่นไทยนั้นเป็นสิ่งที่รับรู้กันเพียงกลุ่มคนภายในที่มาจากกระบวนการรวมตัวกันทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายใน ซึ่งมีการใช้พื้นที่ไร้อำนาจ พื้นที่อยู่อาศัย และพื้นที่สาธารณะ เช่น วัด หรือร่อนน้ำที่ไ้ร่วมกัน มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ วัด และศาลผีเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่ควบคุมศีลธรรมและมโนธรรมของชาวบ้าน ทำให้เกิดสำนึกร่วมกันของการเป็นคนในชุมชนเดียวกัน

1.2 ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในมิติความผูกพันในถิ่นที่ ความรู้สึกผูกพันในชุมชนไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกผูกพันกับสถานที่หรือสิ่งที่จับต้องได้ คือ อุทยานรัชกาลที่ 2 คลอง และย่านการค้าริมน้ำหรือความรู้สึกผูกพันกับสิ่งที่จับต้องไม่ได้ เช่น บรรยากาศเก่าแก่ภายในชุมชนนั้นล้วนเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์การอยู่อาศัยที่ยาวนาน เกิดและเติบโต มีการใช้ชีวิตประจำวันในชุมชน โดยสิ่งที่รู้สึกผูกพันบางอย่าง เช่น คลอง ที่ถึงแม้ปัจจุบันจะไม่ได้มีการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำลำคลองเหมือนในอดีต แต่ประสบการณ์การใช้คลองเป็นพื้นที่เล่นตั้งแต่วัยเด็กก็เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกมีความผูกพันจนถึงปัจจุบันได้ สอดคล้องกับความเห็นของ Relph (1976) ที่ระบุถึงความสำคัญของประสบการณ์ในถิ่นที่ที่ทำให้เกิดการพัฒนาความรู้สึกผูกพันได้ เช่นเดียวกับในงานวิจัยของ Fisman (2007: 293-294) ที่ระบุถึงรายละเอียดว่า เด็ก ๆ ที่มีประสบการณ์ในพื้นที่ร่วมกับกลุ่มเพื่อนจะมีความเข้มข้นของความรู้สึกต่อถิ่นที่แตกต่างจากเด็กที่มีประสบการณ์ในพื้นที่ด้วยตัวเองเพียงลำพัง

นอกจากนั้นแล้ว การที่ชุมชนริมน้ำอัมพวายังสามารถเก็บรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ คือ ห้องแถวริมน้ำ และโครงข่ายแม่น้ำลำคลองเอาไว้ได้ ทำให้บรรยากาศเก่าแก่เช่นในอดีตยังคงอยู่และก่อให้เกิดความรู้สึกผูกพันในชุมชน ถึงแม้ว่าผู้อาศัยบางส่วนต่างพูดถึงความเจริญ ความสะดวกสบายในการซื้อหาสินค้าที่มาจากการพัฒนาาระบบถนน และการพัฒนาทางกายภาพในชุมชนจะส่งผลให้วิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่บริเวณริมคลองไม่ได้พึ่งพาแม่น้ำลำคลองมากเท่าในอดีตก็ตาม แต่สิ่งที่ผู้คนในชุมชนผูกพันก็ยังเป็นแม่น้ำลำคลอง เห็นได้จากการยึดเอาด้านที่หันหน้าเข้าคลองว่าเป็น “หน้าบ้าน” และเรียกทางที่เข้าจากทางถนนว่าเป็น “หลังบ้าน” นอกจากนั้นผู้อาศัยยังรับรู้ถึงการที่แม่น้ำลำคลองแปรเปลี่ยนในด้านลบ เช่น น้ำเสีย การมีขยะในคลอง แต่ผู้อาศัยยังคงมีความผูกพันทางใจกับคลอง

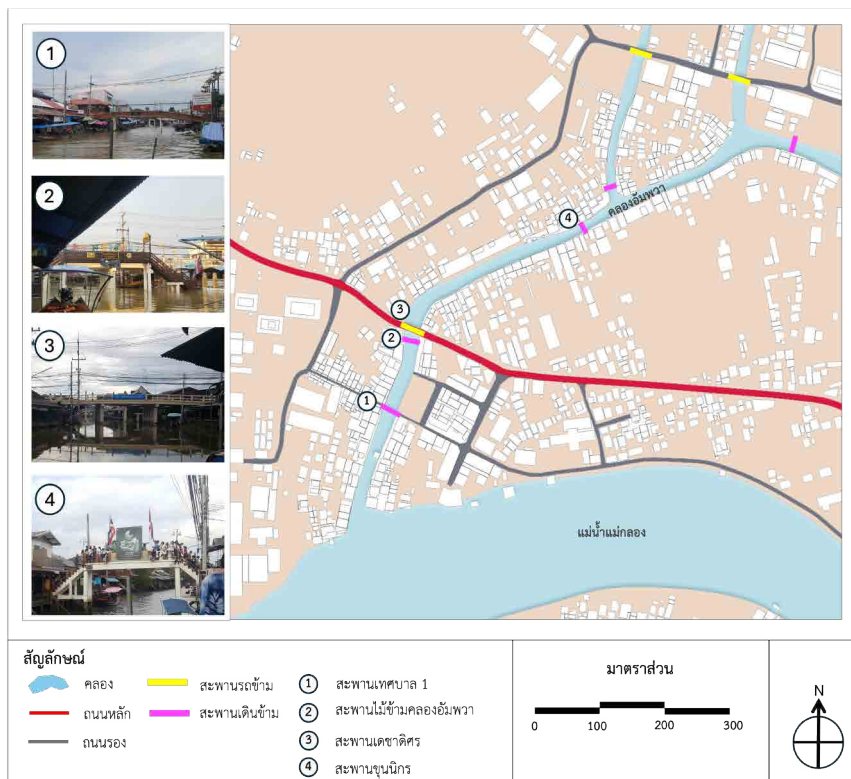
สอดคล้องกับข้อเสนอในงานวิจัยของคัทลียา จิระประเสริฐกุล (2553: 103) ที่กล่าวถึงการที่คลองเป็น สิ่งที่มีคุณค่าและความหมายสำหรับชุมชนที่อยู่ริมน้ำ และเป็นสิ่งที่สร้างให้ชาวบ้านเกิดความผูกพันใน ถิ่นที่ของตนและยังเป็นกุญแจสำคัญในการพัฒนาเมืองและชุมชนในบริบทแบบไทย ส่วนการที่ชุมชน อัมพวาได้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาได้มากมาย เป็นจุดสำคัญ ที่ทำให้ผู้อาศัยยังคงผูกพันกับชุมชน แม้ว่าจะรู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงด้านลบของชุมชนก็ตาม

2. ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในชุมชนต่อลักษณะสำนึกในถิ่นที่ ชุมชน ริมน้ำอัมพวาเป็นชุมชนริมน้ำที่ได้รับผลกระทบหลัก ๆ จากภายนอก 2 สาเหตุ คือ 1) การตัดถนน และ 2) การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวในชุมชน การพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งทางบกทำให้บทบาทความ เป็นศูนย์กลางหลักในการซื้อขาย รวบรวม และกระจายผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนริมน้ำอัมพวา หายไป อีกทั้งการสร้างเชื่อมโยงของโครงข่ายถนนทั้งตรอกและซอยเข้าไปยังพื้นที่ริมน้ำกับถนน ทำให้เกิดลักษณะความเป็นบล็อกย่อย ๆ ภายในชุมชน (ภาพประกอบที่ 4) ซึ่งส่งผลต่อลักษณะสำนึก ในถิ่นที่ในมิติอัตลักษณ์ในถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำ คือ มีการรับรู้ขอบเขตเพียงระยะแคบและเกิดการ พบปะกับผู้คนเพียงระยะสั้น ๆ เนื่องจากผู้อาศัยในชุมชนใช้ชีวิตประจำวันอยู่บริเวณท้องแถวและร้าน ค้าของตน เมื่อต้องเดินเข้าออกไปยังพื้นที่นอกชุมชนจะสามารถใช้สะพานไม้ที่สร้างเพิ่มขึ้น รวมถึง ตรอกซอยที่ตัดเชื่อมไปสู่ถนนนี้ไปสู่พื้นที่อื่นได้ และลดโอกาสที่ผู้คนในชุมชนจะสามารถพบปะ พูดคุย และสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกันได้

ภาพที่ 4 ตำแหน่งของสถานที่สำคัญ ทางเข้าออกชุมชน และจุดที่เป็นพื้นที่รวมตัวของคนในชุมชนอัมพวา

ส่วนผลกระทบจากการที่ชุมชนอัมพวาเปลี่ยนมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวต่อการรับรู้ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในอดีตอีกชั้นหนึ่งที่พบว่า การสร้างสะพานในชุมชนซึ่งแต่เดิมมีสะพาน 2 แห่ง คือ สะพานไม้สำหรับคนเดินข้ามที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ.2511 และสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กสำหรับรถยนต์เพื่อเชื่อมต่อระหว่างฝั่งวัดอัมพวันและอำเภอบางคนทีในปี พ.ศ.2512 แต่เมื่อมีการท่องเที่ยวในชุมชนจึงได้มีการสร้างสะพานไม้สำหรับคนเดินข้ามเพิ่มขึ้นอีก 3 แห่งเพื่อรองรับการท่องเที่ยวตลาดน้ำยามเย็น (ภาพประกอบที่ 5) ซึ่งสะพานข้ามคลองนี้ผู้ถูกสัมภาษณ์ในชุมชนอัมพวารับรู้ว่าเป็นจุดหมายตา (landmarks) ในการกำหนดตำแหน่งของพื้นที่ชุมชนตามความรู้สึกของตน

ภาพที่ 5 ตำแหน่งสะพานภายในบริเวณชุมชนอัมพวา

นอกจากนั้นผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อการรับรู้ลักษณะสำนึกในถิ่นที่ในอดีตอีกชั้นหนึ่งที่อีกประการหนึ่ง คือ การแบ่งแยกคนในชุมชนออกเป็นกลุ่มคนในซึ่งหมายถึงคนอัมพวาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มาอย่างยาวนาน กับกลุ่มคนนอกซึ่งหมายถึงกลุ่มผู้ค้าและผู้ประกอบการที่เข้ามาทำธุรกิจในพื้นที่เฉพาะช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ ปัจจุบันกลุ่มคนในที่เป็นผู้อยู่อาศัยเดิมจำนวนหนึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่พักอาศัย เมื่อมีการขึ้นค่าเช่าจากเจ้าของบ้านทำให้คนที่เคยอยู่เดิมต้องย้ายออก และมีกลุ่มนายทุนที่เป็นคนภายนอกเข้าไปเช่าพื้นที่เพื่อใช้ในการขายสินค้าสำหรับการท่องเที่ยวในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ ทำให้ปัจจุบันในชุมชนมีคนที่เคยอยู่อาศัยมาแต่เดิมลดน้อยลง และผู้ถูกสัมภาษณ์รับรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่โดยใช้การแบ่งแยกระหว่างพื้นที่ของกลุ่มคนนอกและกลุ่มคนที่เป็นคนอัมพวา

ส่วนการกำหนดเขตชุมชนโดยรัฐทั้งการกำหนดเขตหมู่ เขตอำเภอ หรือกำหนดชุมชนตามชื่อที่รัฐตั้งให้มีส่วนต่อการรับรู้ขอบเขตชุมชน จากที่ชุมชนริมน้ำในอดีตมีขอบเขตที่เลือนลางไม่สามารถบอกได้ชัด บางครั้งขอบเขตชุมชนในความรู้จักจะกินพื้นที่ไปทั้งสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง หรือเวลาที่ผู้ถูกสัมภาษณ์ในชุมชนอ้างอิงถึง “คนอัมพวา” มักจะนึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่รู้จักมักคุ้น ทำให้มีขอบเขตที่ไม่แน่ชัด แต่เมื่อมีการระบุขอบเขตชุมชนอย่างเป็นทางการโดยรัฐ ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์ใช้สิ่งอ้างอิง เช่น แม่น้ำ ถนน ที่รัฐใช้เป็นตัวแบ่งเขตชุมชนเป็นแนวเขตชุมชนของตน) ส่วนคลอง ถนน ซึ่งเป็นเส้นขอบเขตชุมชนที่เทศบาลกำหนดให้นั้นถูกผู้ถูกสัมภาษณ์มีการรับรู้และใช้เป็นขอบเขต (edges) ชุมชนตามความรู้สึกด้วยเช่นกัน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของคัทลียา จิระประเสริฐกุล (2553: 9-17) ที่ศึกษาผลกระทบของโครงการวางแนวถนนออกที่ตัดผ่านชุมชนริมน้ำ และส่งผลให้สังคมในชุมชนได้เปลี่ยนไปจากเดิม จากชุมชนที่มีลักษณะไร้ซึ่งขอบเขตและการแบ่งแยก (unbounded space) ไปสู่ลักษณะของสังคมเมืองแบบปัจเจกที่มีลักษณะของที่ว่างที่มีขอบเขตและการแบ่งแยก (bounded space) ที่มีแนวโน้มจะเพิ่มความแตกต่าง และเกิดกลุ่มย่อย ๆ มากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งความแตกต่างนี้เป็นผลมาจากการใช้ระบบการปกครองที่กำหนดจากรัฐและไม่ได้ให้ความสำคัญกับระบบเดิมของท้องถิ่น

สำหรับสิ่งที่รู้สึกผูกพันนั้น คือ อุทยานรัชกาลที่ 2 ซึ่งอยู่ในบริเวณวัดอัมพวันเจติยาราม เห็นได้ว่า การสร้างเรื่องเล่าบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่สร้างความรู้สึกผูกพันให้กับคนในชุมชนได้อย่างไรก็ตามผลกระทบด้านการท่องเที่ยวที่ส่งผลให้ชุมชนอัมพวามีคนนอกพื้นที่เข้ามาเช่าห้องแถวเพื่อทำการค้าขายในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ส่งผลต่อความรู้สึกในด้านลบต่อผู้ถูกสัมภาษณ์ที่เป็นผู้อยู่อาศัยเดิม ทำให้เกิดความรู้สึกที่ชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นคนนอกชุมชนอยู่อาศัย และส่วนที่เป็นกลุ่มผู้อยู่อาศัยเดิม นอกจากนั้นการจัดระเบียบพื้นที่ทางกายภาพ เช่น การกำหนดเขตในการวางขายบริเวณหน้าบ้านแต่ละหลัง หรือการทำให้พื้นที่ทำน้ำของบ้านแต่ละหลังสามารถให้เช่าเพื่อจอดเรือสำหรับนักท่องเที่ยวได้ ส่งผลให้พื้นที่หน้าบ้านริมน้ำที่แต่เดิมเคยเป็นพื้นที่สาธารณะกลายเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่สามารถหาผลประโยชน์ได้ และทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง และส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดสำนึกในถิ่นที่เช่นกัน

ข้อเสนอแนะ

จากกระแสการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าชุมชนนั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องได้รับผลกระทบจากการเปิดชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งการกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวนี้ มีประโยชน์ในด้านการเพิ่มรายได้ให้กับคนที่อยู่อาศัยในชุมชน และทำให้เกิดแรงดึงดูดที่จะอยู่อาศัยในชุมชนต่อไป แต่การท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นสามารถส่งผลกระทบในด้านลบให้เกิดกับคนในชุมชนได้ ทั้งการเข้ามาของกลุ่มผลประโยชน์ซึ่งกระทบกับคนในชุมชน หรือความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อความรู้สึกต่อถิ่นที่ที่เปลี่ยนไป

ผู้วิจัยจึงนำข้อค้นพบเรื่องสำนึกในถิ่นที่มาพิจารณาถึงแนวทางที่เหมาะสมในการรักษาไว้ซึ่งความรู้สึกผูกพันในชุมชนเอาไว้ โดยพบว่า ควรเริ่มต้นที่การสร้างแรงเกาะเกี่ยวด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเอาไว้ โดยการทำโครงการพัฒนา หรือการรวมกลุ่มใด ๆ ควรเริ่มจากการพิจารณาถึงลักษณะชุมชนทางสังคมของคนในท้องถิ่น และควรมีการสนับสนุนให้คนในชุมชนที่มีช่วงวัยต่างกัน ได้มีโอกาสในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนั้นควรมีวิธีการในการที่จะหลอมรวม

เอาคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ในพื้นที่ให้เข้ากับกลุ่มคนที่อยู่เดิมได้ โดยขั้นต้นอาจเป็นการสร้างพื้นที่ในชุมชนที่เป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ผู้คนต้องใช้งานในชีวิตประจำวัน และสามารถใช้งานได้อย่างยืดหยุ่นหลากหลาย เช่น พื้นที่วัด หรือระบบทางเดินเท้าที่สามารถเชื่อมโยงกับพื้นที่อื่น ๆ ได้อย่างปลอดภัย มีแสงสว่างเพื่อความปลอดภัย เพื่อส่งเสริมให้เกิดการปะทะสังสรรค์แบบเห็นหน้าค่าระหว่างคนในชุมชน เพื่อสร้างความสนิทสนมคุ้นเคย

นอกจากนั้นแล้ว ควรมีการรักษาไว้ซึ่งองค์ประกอบทางกายภาพที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนริมน้ำที่คนในชุมชนรู้สึกผูกพันไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือถูกทำลายลง ทั้งการรักษาสถาปัตยกรรมที่บ่งบอกความเป็นชุมชนริมน้ำ เช่น ห้องแถวริมน้ำ ทางเดินเท้าหน้าห้องแถวริมน้ำ รวมถึงการรักษาอัตลักษณ์ด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ เครือข่ายแม่น้ำและคลองไม่ให้มีสร้างบ้านเรือนลำน้ำหรือถมคลอง อีกทั้งควรมีการส่งเสริมให้เกิดการใช้พื้นที่ริมน้ำและแม่น้ำลำคลองในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อรักษาความสัมพันธ์ของคนกับน้ำเอาไว้

ในชุมชนควรมีการบอกเล่าที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ในชุมชน ทั้งประวัติความเป็นมาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมในท้องถิ่น เพื่อให้คนในชุมชนเกิดการรับรู้ร่วมกันและเกิดความภาคภูมิใจ

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง สำนักในถิ่นที่ของชุมชนริมน้ำเก่าแก่ภาคกลาง กรณีศึกษา: ชุมชนปากคลองวัดประดู่ ชุมชนคลองบางหลวง และชุมชนอัมพวา และได้รับการสนับสนุนทุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสุพรรณในการดำเนินงานวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- คัทลียา จิระประเสริฐกุล. (2553). **โครงการการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของชุมชนท้องถิ่นในกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล : ผลกระทบจากการตัดโครงข่ายถนนวงแหวนรอบนอกฝั่งตะวันตกของกรุงเทพมหานคร**. สืบค้นเมื่อ 1 ธันวาคม 2567, จาก https://elibrary.tsri.or.th/fullP/MRG4980162/MRG4980162_s01.pdf
- दनัย นิลสกุล และนพดล ตั้งสกุล. (2559). สำนักในถิ่นที่ในย่านการค้าเก่าเมืองอุบลราชธานี. **วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์**. 16(1): 72.
- เดือนเต็มดวง บุญคง. (2548). **การคงอยู่ของชุมชนพักอาศัยในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษา ชุมชนหลังวัดราชนัดดา**. วิทยานิพนธ์เคหพัฒนศาสตร์มหาบัณฑิต (เคหะการ). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. (2556). **ชุมชน**. สงขลา: บริษัท นาสีลปโมฆณา จำกัด.
- เดิมศักดิ์ ภาณุวรรณ. (2543). **ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย**. วิทยานิพนธ์ผังเมืองมหาบัณฑิต (การวางผังเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ประไพพิมพ์ สุธีสินนันท และประสพชัย พสุนนท์. (2559). กลยุทธ์การเลือกตัวอย่างสำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพ. **วารสารปาริชาติ มหาวิทยาลัยทักษิณ**. 29(2): 31-48.

- ปรานอม ต้นสุขานันท์ และวิทยา ดวงธิดา. (2556). **แนวทางการพัฒนาความเป็นย่านหลากหลายมิติของเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์ปู-เป้.
- ลักขณา สัมมานิธิ. (2554). **กระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลงตลาดน้ำในบริบทสวนพื้นที่ดินดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก**. วิทยานิพนธ์ผังเมืองดุสิตบัณฑิต (การวางแผนภาคและเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วิลาวัณย์ ภูมิสุวรรณ. (2548). **การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม**. วิทยานิพนธ์ผังเมืองดุสิตบัณฑิต (การวางแผนภาคและเมือง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์. (2556). **อัตลักษณ์ชุมชนริมน้ำแม่กลองและบางปะกง**. กรุงเทพฯ: สหภาพบล็อกการพิมพ์.
- ศรีศักร วัลลิโภดม.(2554). **พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ศศกมลศักดิ์ ศิริวัฒน์กุลวงศ์. (2567). **กระบวนการปรับตัวของชุมชนเพื่อความอยู่รอดในพื้นที่ท่องเที่ยว : กรณีศึกษาชุมชนอัมพวา ตำบลอัมพวา อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม**. **วารสาร มจร การพัฒนาสังคม**. 9(2): 255-259
- สิงหนาท แสงสีหนาท. **สำนึกต่อถิ่นที่กับสัณฐานต่างลักษณะในเมืองกรุงเทพ**. **Veridian E-Journal ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ**. 11(3): 2567-2568
- อนุสรณ์ อุณโณ และคณะ. (2547). **สืบสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอัมพวาสวนนอก ตำบลบางนางลี่: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- Chaweewan Denpaiboon. (2001). **Transformation by Modernization of the Traditional Waterfront Settlements in the Context of Their Coexistence with the Aquatic Environment: A Case Study of Raft Houses and Pillar Houses in Thailand**. Ph.D. dissertation (Engineering). Kyoto: Department of Global Environmental Engineering, Graduate School of Engineering, Kyoto University.
- Cooper, C. (1974). The House as a Symbol of the Self. In J. Lang, C. Burnett, W. Moleski and D. Vachon (eds), **Designing for Human Behaviour: Architecture and the Behavioural Sciences** (pp.130-146). Stroudsburg, Pennsylvania: Dowden, Hutchinson and Ross
- Cuba, L. & Hummon, D. M. (1993). A Place to Call Home : Identification with Dwelling, Community and Region. **The Sociological Quarterly**. 34(1): 111-131.
- Fisman, Lianne. (2003). **Sowing a Sense of Place: An in-depth Case Study of Changing Youths' Sense of Place**. Ph.D. dissertation. Cambridge, MA: Department of Urban Studies and Planning, Massachusetts Institute of Technology.
- Jorgenson S.B. & Stedman C.R. (2006). A Comparative of Predictors of Sense of Place Dimensions: Attachment to, Dependence on and Identification with Lakeshores Properties. **Journal of Environmental Management**. 79(3): 316-327.

- Lynch, K. (1960). **The Image of the City**. Massachusette: The M.I.T. Press
- Manzo C. Lynne & Perkin D. Douglas. (2003). Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning. **Journal of Planning and Literature**. 20(4): 335-350.
- Relph, E. (1976). **Place and Placelessness**. London: Pion.
- Schulz, N. Christian. (1979). **Genius loci. towards a Phenomenology of Architecture**. New York: Rizzoli.